

Μάικλ Λίμποβιτς

Χτίζοντας το σοσιαλισμό του 21ου αιώνα:
η λογική του κράτους

Τέταρτη Ετήσια
Διάλεξη προς τιμήν
του Νίκου Πουλιαντζά
2010

Τέταρτη Ετήσια Διάλεξη προς τιμήν του Νίκου Πουλαντζά

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΗΣΟΣ – Π. ΚΑΠΟΛΑ
Σαρρή 14, 10553 Αθήνα
τηλ./φαξ: 210 3250058
e-mail: info@nissos.gr
www.nissos.gr

Διεύθυνση εκδόσεων: Πόλα Καπόλα
Επιστημονική διεύθυνση: Γεράσιμος Κουζέλης

Το Ινστιτούτο Νίκος Πουланτζάς έχει θεσμοθετήσει, από το 2007, την *Ετήσια Διάλεξη προς τιμήν του Νίκου Πουλαντζά*, στην οποία διακεκριμένες προσωπικότητες από διάφορες χώρες αναπτύσσουν διάφορα θέματα του ενδιαφέροντός τους, που συνδέουν τη θεωρία με την, υπό την ευρεία έννοια, πολιτική πρακτική.

© Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς

Διόρθωση: Νίκος Γιαννόπουλος
Εκτύπωση: Κέντρο Γρήγορης Εκτύπωσης

ISBN 978-960-9535-27-4

Μάικλ Λίμποβιτς

Χτίζοντας το σοσιαλισμό του 21ου
αιώνα: η λογική του κράτους

Τέταρτη Ετήσια Διάλεξη προς τιμήν
του Νίκου Πουλιαντζά
Αθήνα, 8 Δεκεμβρίου 2010

Μετάφραση, επιμέλεια:
Έλενα Παπαδοπούλου

Ο Μάικλ Λίμποβιτς (Michael A. Lebowitz) είναι ομότιμος καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Σάιμον Φρέιζερ του Καναδά.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Γιάννης Μηλιός*

Ο Μάικλ Λίμποβιτς είναι ομότιμος καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας στο Πανεπιστήμιο Σάιμον Φρέιζερ (Simon Fraser University, Burnaby, B.C.) του Καναδά (Βανκούβερ). Είναι ιδιαίτερα γνωστός διεθνώς τόσο για το δημοσιευμένο έργο του γύρω από τη θεωρία του Μαρξ και τα ζητήματα που αφορούν τη μετάβαση στο σοσιαλισμό όσο και για την πολιτική του δράση.

Το βιβλίο του *Beyond Capital: Marx's Political Economy of the Working Class* (Λονδίνο: Palgrave Macmillan, 2003. *Πέρα από το Κεφάλαιο: Η μαρξική πολιτική οικονομία της εργατικής τάξης*), το οποίο μεταφράστηκε στα ισπανικά (κυκλοφόρησε στην Ισπανία, τη Βενεζουέλα και την Κούβα), τουρκικά, περσικά, κορεάτικα και κινέζικα, κατέκτησε για το έτος 2004 το διεθνές Βραβείο στη μνήμη των Ισαάκ και Ταμάρα Ντόιτσερ (Isaac and Tamara Deutscher Memorial Prize) ως το καλύτερο και πλέον καινοτόμο σύγγραμμα στη θεωρητική παράδοση του μαρξισμού.

Το επόμενο βιβλίο του, *Following Marx: Method, Critique and Crisis* (*Ακολουθώντας τον Μαρξ: Μέθοδος, κριτική και κρίση*) εκδόθηκε το 2009 από τον εκδοτικό οίκο Brill Academic Press and Haymarket Books.

* Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας και Ιστορίας την Οικονομικής Σκέψης στο Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο.

Το έργο του *Οικοδομήστε τον τώρα! Λόγος για το σοσιαλισμό του 21ου αιώνα* (*Build it Now: Socialism for the Twenty-first Century*, Νέα Υόρκη: Monthly Review Press, 2006) κυκλοφόρησε πέρσι στα ελληνικά, ενώ έχει ήδη μεταφραστεί στα ισπανικά, νορβηγικά, κορεάτικα, τούρκικα και σε διάφορες ινδικές γλώσσες. Στο βιβλίο αυτό, ο Μάικλ Λίμποβιτς εξάγει τα συμπεράσματά του, μεταξύ άλλων, και από την προσωπική του εμπλοκή στη διαδικασία κοινωνικού μετασχηματισμού στη Βενεζουέλα. Αναλύει πώς οι συνεχείς προσπάθειες να οικοδομηθεί η εργατική και κοινοτική αυτοδιαχείριση στις αρχές του 21ου αιώνα, υπερβαίνουν προηγούμενες προσπάθειες ανατροπής του καπιταλισμού.

Το τελευταίο του βιβλίο, *The Socialist Alternative: Real Human Development* (*Η σοσιαλιστική εναλλακτική λύση: Πραγματική ανθρώπινη ανάπτυξη*) κυκλοφόρησε το 2010 και συνεχίζει τον ίδιο γόνιμο προβληματισμό. Ελπίζουμε σύντομα να δούμε την ελληνική έκδοση και αυτού του βιβλίου. Ένα μικρό δείγμα από τις νέες επεξεργασίες του συγγραφέα είδαμε στο κείμενο «Ανακαλύπτοντας εκ νέου το σοσιαλισμό και ανακτώντας τον Μαρξ», που δημοσιεύθηκε στις *Θέσεις* τ. 112, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2010. Γράφει εκεί ο Λίμποβιτς:

«Περιγράφουμε εδώ ένα στοιχείο της έννοιας του σοσιαλισμού για τον 21ο αιώνα – της έννοιας του σοσιαλισμού ως ενός ιδιαίτερου οργανικού συστήματος παραγωγής, κατανομής και κατανάλωσης. [...] Μέσω της επαναστατικής πρακτικής στις κοινότητές μας, τους χώρους εργασίας και σε όλους τους κοινωνικούς θεσμούς αναδεικνυόμαστε σε “πλούσιους ανθρώπους” –πλούσιους σε ικανότητες και ανάγκες– σε αντιδιαστολή με τους πτωχευμένους και ακρωτηριασμένους ανθρώπους που παράγει ο καπιταλισμός. Η έννοια αυτή είναι μια έννοια δημοκρατίας στην πράξη, δημοκρατίας ως πρακτικής, δημοκρατίας ως ενεργούς συμμετοχής. Η δημοκρατία με αυτή την έννοια –δημοκρατία στις γειτονιές, τις κοινότητες, τις κομμούνες–

είναι η δημοκρατία των ανθρώπων που αυτομετασχηματίζονται σε επαναστατικά υποκείμενα».

Ο Μάικλ υπήρξε σύμβουλος του υπουργείου Κοινωνικής Οικονομίας της Βενεζουέλας και σήμερα διευθύνει το Πρόγραμμα για την πρακτική κοινωνικού μετασχηματισμού και την ανθρώπινη ανάπτυξη στο Διεθνές Κέντρο Miranda (που υπάγεται στο υπουργείο Ανώτερης Εκπαίδευσης της Βενεζουέλας) στο Καράκας. Στο Διεθνές Κέντρο Miranda οργανώνονται συζητήσεις «στρογγυλής τραπέζης» με συνδικαλιστές σε εβδομαδιαία βάση, εστιασμένες κυρίως σε ζητήματα εργατικού ελέγχου της παραγωγικής διαδικασίας. Το σύντομο βιβλιαράκι του *El Camino al Desarrollo Humano (Ο δρόμος προς την ανθρώπινη ανάπτυξη)* εκδόθηκε στη Βενεζουέλα το 2008 και κυκλοφόρησε το 2009 στα αγγλικά με τίτλο *The Path to Human Development: Capitalism or Socialism?* από τις εκδόσεις Monthly Review και από τον ινδικό εκδοτικό οίκο Books for Change. Το βιβλιαράκι αυτό χρησιμοποιείται από βενεζουελάνους συνδικαλιστές ως διδακτικό υλικό, χρήσιμο για τη διαδικασία εργατικού ελέγχου και κοινωνικού μετασχηματισμού στη χώρα.

Σήμερα, ο Μάικλ Λίμποβιτς δουλεύει για την έκδοση ενός νέου βιβλίου, αντικείμενο του οποίου είναι οι αντιφάσεις των καθεστώτων του λεγόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού». Η αναγκαιότητα για αυτό το βιβλίο προέκυψε από τις αντιφάσεις και τις συγκρούσεις που συνοδεύουν το στρατηγικό πρόταγμα για την ανατροπή του καπιταλισμού και το «σοσιαλισμό του 21ου αιώνα» όχι μόνο στη Βενεζουέλα, αλλά και στην υπόλοιπη Λατινική Αμερική και παντού στον πλανήτη.

Καταλαβαίνουμε λοιπόν ότι ο Μάικλ Λίμποβιτς δεν είναι ένας ακαδημαϊκός μαρξιστής, αλλά ένας στρατευμένος αγωνιστής της Αριστεράς, που συνδέει την πολιτική του παρέμβαση στο χώρο της θεωρίας με την άμεση πολιτική παρέμβαση και δράση, για την αμφισβήτηση και ανατροπή των καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας σε όλα τα κοινωνικά επίπεδα και για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού.

Σε αυτή την προοπτική αφιέρωσε ολόκληρη την ενήλικη ζωή του. Η πρώτη του πολιτικοποίηση αρχίζει όταν ο μηχανουργός πατέρας του μένει άνεργος στο Νιου Τζέρσεϊ των ΗΠΑ, καθώς η επιχείρηση που δούλευε μεταφέρει τις δραστηριότητές της στον αμερικανικό Νότο, για να παρακάμψει τα αιτήματα και τους αγώνες των συνδικάτων. Ο Μάικλ θυμάται έκτοτε το συνδικαλιστή πατέρα του περιστασιακά μόνο εργαζόμενο, με σημαντικό βάρος για να εξασφαλιστεί το εισόδημα της οικογένειας να πέφτει στη λογίστρια μητέρα του. Σπουδάζει οικονομικά στη Σχολή Διοίκησης Επιχειρήσεων του Πανεπιστημίου της Νέας Υόρκης και το 1960 αρχίζει τις μεταπτυχιακές σπουδές του στο Πανεπιστήμιο του Γουισκόνσιν, όπου και αναπτύσσει έντονη πολιτική δραστηριότητα.

Στα χρόνια των μεταπτυχιακών σπουδών του εκδίδει μαζί με άλλους το περιοδικό *Studies on the Left* (Μελέτες για την Αριστερά) και δραστηριοποιείται στις πρωτοβουλίες Fair Play for Cuba (Τίμια συμπεριφορά απέναντι στην Κούβα) και Friends of Student Nonviolent Coordinating Committee (Φίλοι της φοιτητικής συντονιστικής επιτροπής ειρηνικού [μη βίαιου] αγώνα).

Συμμετείχε στο περίφημο ιδρυτικό συνέδριο του Students for a Democratic Society (Φοιτητές για μια δημοκρατική κοινωνία – SDS) στο Port Huron του Μίσιγκαν το 1962, διευθύνοντας μαζί με άλλους τις συνεδριάσεις για ζητήματα οικονομίας. Η SDS, που προήλθε από την παλαιότερη League for Industrial Democracy (Ένωση για τη βιομηχανική δημοκρατία – LID), υπήρξε μια πολύ σημαντική πολιτική πρωτοβουλία μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960 στις ΗΠΑ, στους αγώνες κατά του πολέμου στο Βιετνάμ, κατά του ρατσισμού στον αμερικανικό Νότο, στους φοιτητικούς και εργατικούς αγώνες.

Ο Μάικλ Λίμποβιτς δεν ακολούθησε ολόκληρη την πορεία της SDS, με τις διασπάσεις το 1969, καθώς το 1965 αποδέχθηκε μια θέση διδάσκοντα στο Πανεπιστήμιο Σάιμον Φρέιζερ του Βανκούβερ και μετανάστευσε στον Καναδά. Εντάχθηκε στην αριστερή

πτέρυγα του Νέου Δημοκρατικού Κόμματος στη βρετανική Κολούμπια του Καναδά, σε μια εποχή που στο κόμμα αυτό συγκεντρώνονταν οι πιο αγωνιστικές δυνάμεις του καναδέζικου συνδικαλιστικού κινήματος. Υπήρξε μάλιστα ο υπεύθυνος οικονομικής πολιτικής του κόμματος, αν και, όπως ο ίδιος δήλωσε σε μια συνέντευξη αργότερα, από την εμπειρία αυτή πήρε «ένα μάθημα για τα όρια της σοσιαλδημοκρατίας». Συμμετείχε κατόπιν σε διάφορες αριστερές οργανώσεις του Καναδά, που όμως αποδείχθηκαν αναποτελεσματικές, γεγονός που τον οδήγησε να προσανατολίσει τη δράση του κυρίως προς τα συνδικάτα και την πρωτοβουλία Rebuilding the Left (Για την επανίδρυση της Αριστεράς).

Παρότι σήμερα ζει το μεγαλύτερο διάστημα του χρόνου στη Βενεζουέλα, συνεχίζει τους δεσμούς του με το εργατικό κίνημα και την Αριστερά του Καναδά. Είναι από τις βασικούς συντελεστές της προσπάθειας να ανασυγκροτηθεί η καναδέζικη Αριστερά, για παράδειγμα με τη συγκρότηση της Workers Assembly (Εργατικής Συνέλευσης) στο Βανκούβερ. Αλλά όχι μόνο στον Καναδά. Ο Μάικλ υπήρξε από τους διοργανωτές του μεγάλου διεθνούς συνεδρίου «Ο Καρλ Μαρξ και οι προκλήσεις του 21ου αιώνα» (Karl Marx and the Challenges of the 21st Century) στην Αβάνα της Κούβας κατά τα έτη 2003, 2004 και 2006.

Με ιδιαίτερη χαρά, καλώ τον σύντροφο Μάικλ Λίμποβιτς να πάρει το λόγο!

ΜΑΪΚΑ ΛΙΜΠΟΒΙΤΣ

Χτίζοντας το σοσιαλισμό του 21ου αιώνα:
η λογική του κράτους

Κρίσεις και ταξικός πόλεμος

Βρισκόμαστε εν μέσω ενός ταξικού πολέμου. Αυτό όμως δεν είναι ασυνήθιστο. Πάντα υπάρχει ταξικός πόλεμος στον καπιταλισμό, παρότι ορισμένες φορές συγκαλύπτεται, ενώ άλλες «τερματίζεται» με ένα ιντερλούδιο καρχηδονιακής ειρήνης.

Ο ταξικός πόλεμος στις μέρες μας εντείνεται λόγω της κρίσης του καπιταλισμού. Μιας κρίσης που έχει τις ρίζες της στην υπερ-συσσώρευση του κεφαλαίου, μιας κρίσης λόγω της οποίας το κεφάλαιο επιτίθεται ολοένα και σφοδρότερα στις δυνάμεις της εργασίας. Η λιτότητα, οι περικοπές, η ανάγκη για θυσίες αποτελούν απαιτήσεις που μοναδικό σκοπό έχουν να επωμιστούν οι εργαζόμενοι τις αποτυχίες του κεφαλαίου.

Ο ταξικός αυτός πόλεμος εξαπολύεται από τα καπιταλιστικά κράτη ενάντια στους εργαζόμενους για να τους αναγκάσει να παραιτηθούν από τις κατακτήσεις προηγούμενων αγώνων τους. Σε κάποιες περιπτώσεις (δυστυχώς όχι σε όλες) η εργατική τάξη απαντάει «όχι!». Σε κάποιες περιπτώσεις οι εργαζόμενοι αγωνίζονται να υπερασπιστούν όσα πέτυχαν μέσα στον καπιταλισμό. Αγωνίζονται ενάντια στο ρατσισμό και την ξενοφοβία, που γίνονται κανόνας όταν υπάρχει επίθεση εναντίον τους. Τέτοιοι αγώνες, όπως

γνώριζε ο Μαρξ, είναι «απαραίτητο». Είναι ο μόνος τρόπος «για να μη γίνουν οι εργαζόμενοι απαθείς, απερίσκεπτοι, λιγότερο ή περισσότερο καλοταϊσμένα εργαλεία στη διαδικασία της παραγωγής» (Lebowitz 2003: 181-3). Ποιος θα κερδίσει όμως αυτό τον ταξικό πόλεμο;

Στο τελευταίο βιβλίο του, την *Κομμουνιστική Υπόθεση*, ο Αλέν Μπαντιού μιλάει για τις ήττες του Μάη του '68, της κινέζικης Πολιτιστικής Επανάστασης και της Παρισινής Κομμούνας, καθώς και εκείνες των καταλήψεων εργοστασίων και άλλων αγώνων, περιγράφοντάς τες ως «ένδοξες ήττες» (Badiou 2010: 21, 27). Οι ήττες αυτές πρέπει να αντιπαραβάλλονται, συνεχίζει, στις «άδοξες ήττες» που έφερε η σοσιαλδημοκρατία γιατί οι πρώτες παραμένουν στη μνήμη μας ως έμπνευση (Badiou 2010: 17). Αυτό είναι πράγματι αλήθεια. Τιμάμε αυτούς που αγωνίστηκαν στο παρελθόν και οφείλουμε να μεταφέρουμε τους αγώνες τους στο μέλλον. Ωστόσο, οι ένδοξες ήττες μας είναι ήδη πολλές. Πιστεύω λοιπόν ότι οι αγώνες της δικής μας εποχής ενάντια στην προσπάθεια του κεφαλαίου να αναγκάσει την εργατική τάξη να το σώσει από μία ακόμη από τις κρίσεις του είναι πιθανό να οδηγήσουν σε μία ακόμη ένδοξη ήττα.

Φυσικά, η οργάνωση αντιστάσεων απέναντι στις περικοπές και η πίστη ότι το κεφάλαιο μπορεί να χάσει είναι απαραίτητες. Προφανώς, είναι απαραίτητο να κάνουμε το κεφάλαιο να κατανοήσει ότι το κόστος της μετατόπισης του φορτίου της αποτυχίας του στις πλάτες των εργαζομένων θα είναι μεγάλο. Και, βεβαίως, πρέπει να ενθαρρύνουμε τους αγώνες που γίνονται όπου η εργατική τάξη δεν έχει παραλύσει ως αποτέλεσμα άδοξων ήττων του παρελθόντος.

Παρ' όλα αυτά, ένα απλό «όχι» δεν αρκεί. Κάποιοι πιστεύουν ότι ένα σύνολο από «όχι» που εκφράζονται συλλογικά (ή που παράγονται ως «σιωπηρό γεγονός», κατά την έκφραση του Τζον Χόλογουει), μπορεί να έχει επαρκή αποτελέσματα. Ωστόσο, το μόνο που αποδεικνύουν αυτοί οι ποιητές της άρνησης είναι ότι δεν κα-

τανοούν γιατί και πώς αναπαράγεται το κεφάλαιο (Lebowitz 2005). Γιατί, μετά από τόσες ήττες, τόσοι άνθρωποι αδυνατούν ακόμα και σήμερα να καταλάβουν αυτό που ο Μαρξ εξηγούσε από το 19ο κιόλας αιώνα: Ότι, δηλαδή, το κεφάλαιο έχει την τάση να παράγει μια εργατική τάξη που θεωρεί την ύπαρξή του *απαραίτητη*. «Η ανάπτυξη του κεφαλαίου», τόνιζε, «παράγει μια εργατική τάξη η οποία λόγω της εκπαίδευσης, της παράδοσης και της συνήθειας θεωρεί τις μεθόδους της καπιταλιστικής παραγωγής αυταπόδεικτους φυσικούς νόμους» (Marx 1977: 899).

Ο Μαρξ κατανοούσε ότι ο καπιταλισμός τείνει να αναπαράγει τους εργαζόμενους που χρειάζεται. Εργαζόμενους που πιστεύουν ότι ο καπιταλισμός είναι συνώνυμος με την κοινή λογική. Δεδομένου του «μυστηρίου» του κεφαλαίου (ως προϊόντος της πώλησης της εργατικής δύναμης) που παρουσιάζει την παραγωγικότητα, τα κέρδη και την πρόοδο ως αποτελέσματα της συμβολής του καπιταλιστή, προκύπτει ότι «η οργάνωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, από τη στιγμή που αναπτύσσεται πλήρως, γκρεμίζει κάθε αντίσταση».

Γκρεμίζει κάθε αντίσταση! Και ακόμα, πρόσθετε ο Μαρξ, η δημιουργία ενός εφεδρικού στρατού ανέργων «σφραγίζει την κυριαρχία του καπιταλιστή πάνω στον εργαζόμενο» έτσι ώστε ο πρώτος να στηρίζεται στην «εξάρτηση του εργαζόμενου από το κεφάλαιο, η οποία προκύπτει από τον ίδιο τον τρόπο παραγωγής και εξασφαλίζεται επ' αόριστον» (Marx 1977: 899). Εξασφαλίζεται επ' αόριστον! Προφανώς για το Μαρξ τα τείχη του κεφαλαίου δεν θα καταρρεύσουν ποτέ χωρίς μια δυνατή κραυγή.

Μια κάποια αντίσταση πάντα υπάρχει – αγώνας για τους μισθούς, αγώνας για τις συνθήκες εργασίας, αγώνας για την υπεράσπιση των κεκτημένων του παρελθόντος. Ωστόσο, όσο οι εργαζόμενοι συνεχίζουν να θεωρούν τις απαιτήσεις του κεφαλαίου «αυταπόδεικτους φυσικούς νόμους» οι αγώνες αυτοί πραγματοποιούνται μέσα στα όρια των καπιταλιστικών σχέσεων. Τελικά, η υπο-

ταγή των εργαζομένων στη λογική του κεφαλαίου σημαίνει ότι, όταν ο καπιταλισμός βρίσκεται σε κρίση, είναι εκείνοι που αργά ή γρήγορα θα επιστρατευτούν για να διασφαλίσουν ξανά τις συνθήκες της διευρυμένης αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Και η προφανέστερη απόδειξη γι' αυτό είναι οι άδοξες ήττες της σοσιαλδημοκρατίας.

Μια ήττα που καταφέρεται όταν ο καπιταλισμός βρίσκεται σε κρίση σημαίνει ότι το κεφάλαιο εξέρχεται από αυτή μέσω του *μετασχηματισμού* του – όπως έκανε με τη Συνθήκη του Μπρέτον Γουντς μετά την κρίση της δεκαετίας του '30 ή στην Αμερική στις αρχές της δεκαετίας του '80 με την επίθεσή του στην εκεί εργατική τάξη. Όπως σημειώνεται συχνά, υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα σε μια κρίση στον καπιταλισμό και σε μια κρίση του καπιταλισμού. Η τελευταία χρειάζεται συνειδητοποιημένα υποκείμενα, έτοιμα να δώσουν τέλος στον καπιταλισμό, προετοιμασμένα να αμφισβητήσουν και τελικά να νικήσουν τη λογική του κεφαλαίου.

Ωστόσο, η εργατική επαναστατική διαδικασία χρειάζεται ένα όραμα που να αποτελεί για τους εργαζόμενους μια εναλλακτική κοινή λογική, *τη δική τους κοινή λογική*. Όπως θα έκανε ακόμα και ο χειρότερος αρχιτέκτονας, πρέπει να σχεδιάσουμε αυτό το στόχο στο μυαλό μας πριν μπορέσουμε με βάση αυτόν να οικοδομήσουμε την πραγματικότητα. Μόνο αυτός ο συνειδητός στόχος μπορεί να εξασφαλίσει την αναγκαία θέληση για την ήττα της λογικής του κεφαλαίου (Marx 1977: 284), μια μάχη ενάντια σε μια κατάσταση στην οποία οι εργαζόμενοι «μέσω της εκπαίδευσης, της παράδοσης και της συνήθειας» βλέπουν τις ανάγκες του κεφαλαίου ως «αυταπόδεικτους φυσικούς νόμους», μια μάχη για μια *εναλλακτική κοινή λογική*. Ποιο είναι όμως το όραμα μιας νέας κοινωνίας, οι απαιτήσεις της οποίας μπορούν εναλλακτικά να θεωρηθούν «φυσικοί νόμοι»; Προφανώς, δεν είναι τα αποτελέσματα της προσπάθειας οικοδόμησης του σοσιαλισμού κατά τον 20ό αιώνα.

Μιας προσπάθειας που κατέληξε –κατά την έκφραση του Μαρξ– «σε μια δειλή αποκαύωση».

Ο «ισχυρός κρίκος»: πρακτική και ανθρώπινη ανάπτυξη

«Πρέπει να ξαναφεύρουμε το σοσιαλισμό». Αυτή ήταν η τελευταία φράση της ομιλίας του Ούγκο Τσάβες που συγκλόνισε τους ακτιβιστές του Παγκόσμιου Κοινωνικού Φόρουμ του Πόρτο Αλέγκρε τον Ιανουάριο του 2005 στη Βραζιλία. «Δεν μπορεί να είναι ο ίδιος σοσιαλισμός που γνωρίσαμε στη Σοβιετική Ένωση», τόνισε, «Ο νέος σοσιαλισμός θα προκύψει μέσω της διαμόρφωσης νέων συστημάτων στη βάση της συνεργασίας και όχι του ανταγωνισμού». Αν θέλουμε κάποτε να εξαλείψουμε τη φτώχεια από τον πλανήτη, ο καπιταλισμός πρέπει να ανατραπεί, είπε ο Τσάβες. «Δεν μπορούμε όμως να καταφύγουμε στον καπιταλισμό του κράτους, ο οποίος θα δημιουργήσει τις ίδιες στρεβλώσεις όπως στη Σοβιετική Ένωση. Πρέπει να επανασυστήσουμε το σοσιαλισμό ως αξία, ως πρόγραμμα και ως μονοπάτι. Πρέπει να εφεύρουμε ένα νέο τύπο σοσιαλισμού που θα έχει στον πυρήνα του τον άνθρωπο και όχι τις μηχανές ή το κράτος» (Lebowitz 2006: 109).

Εν συντομία, ούτε η επέκταση των μέσων παραγωγής ούτε το κράτος πρέπει να ορίζουν τη νέα σοσιαλιστική κοινωνία. Στο επίκεντρο πρέπει να βρίσκονται οι άνθρωποι. Εκεί στηρίζεται το πρόταγμα του σοσιαλισμού του 21ου αιώνα, που σηματοδοτεί την επιστροφή στο σοσιαλιστικό όραμα του 19ου αιώνα, την επιστροφή στον Μαρξ, στην αντίθεση που εντόπιζε στο *Κεφάλαιο* ανάμεσα σε μια κοινωνία υποταγμένη στη λογική του κεφαλαίου (όπου «ο εργάτης υπάρχει για να ικανοποιεί την ανάγκη πραγματοποίησης της αξίας») και τη λογική μιας νέας κοινωνίας, εκείνης της «αντίστροφης κατάστασης στην οποία ο πλούτος θα ικανοποιεί την ανάγκη του εργαζόμενου για ανάπτυξη» (Marx 1977: 772).

Αυτή ακριβώς η ανάγκη του εργαζόμενου για ανάπτυξη αποτελεί το αποκορύφωμα της επίμονης επισήμανσης του Μαρξ σχετικά με τον κεντρικό ρόλο της ανθρώπινης ανάπτυξης – η ουσία αυτού που ονόμαζε «πλούσιος άνθρωπος», η «πλούσια ατομικότητα», αυτός ο αληθινός πλούτος της ανάπτυξης των ικανοτήτων του ανθρώπου. Αυτός είναι ο πραγματικός στόχος της νέας κοινωνίας, αυτής της «αντίστροφης κοινωνίας που θα επιτρέψει την πολύπλευρη ανάπτυξη του ατόμου», την «πλήρη επεξεργασία του ανθρώπινου περιεχομένου», την «ανάπτυξη όλων των ανθρώπινων δυνάμεων ως αυτοτελούς σκοπού» (Lebowitz 2003: 131-3, Lebowitz 2010: 42-4). Με αυτή την αντιστροφή της λογικής του καπιταλισμού, η κοινωνία των αλληλεξαρτώμενων παραγωγών θα μετατραπεί σε μια κοινωνία όπου «η ελεύθερη ανάπτυξη του καθενός αποτελεί τη συνθήκη για την ελεύθερη ανάπτυξη όλων».

Αυτή, όμως, είναι μία μόνο πλευρά του οράματος του Μαρξ. Η έμφαση στην πλήρη ανάπτυξη των ικανοτήτων του ανθρώπου ήταν το χαρακτηριστικό γνώρισμα της σοσιαλιστικής σκέψης του 19ου αιώνα (Lebowitz 2006: 53-60). Εκείνο που πρόσθεσε ο Μαρξ ήταν η ανάλυσή του σχετικά με το πώς θα επιτευχθεί αυτή η ανάπτυξη των ικανοτήτων των ανθρώπων. Στις *Θέσεις του για τον Φόιερμπαχ*, ήταν αρκετά σαφής ότι αυτό δεν μπορεί να γίνει χωρίς κόπο από την πλευρά τους, δεν μπορεί να γίνει με το να αλλάξει κάποιος τις συνθήκες για λογαριασμό τους. Απεναντίας, η πραγματική αλλαγή συντελείται μόνο μέσα από την πράξη, μέσα από τη διαδικασία να αλλάζουν οι ίδιοι οι άνθρωποι τις συνθήκες. Η σύλληψη του Μαρξ περί «επαναστατικής πρακτικής», η έννοια της «αλλαγής των συνθηκών και της ανθρώπινης δράσης ή της αυτοαλλαγής» είναι η κόκκινη κλωστή που διατρέχει ολόκληρο το έργο του (Marx 1976: 4). Ο Μαρξ υπήρξε ιδιαίτερα συνεπής με αυτή την ιδέα όταν μιλούσε για τους αγώνες των εργαζομένων ενάντια στο κεφάλαιο και τον τρόπο με τον οποίο η επαναστατική αυτή πρακτική μετασχηματίζει «τη συγκυρία και τους ανθρώπους» επεκτείνοντας τις ικα-

νότητές τους και καθιστώντας τους ικανούς να δημιουργήσουν ένα νέο κόσμο (Lebowitz 2003: 180-3).

Η διαδικασία, όμως, του να αλλάξουμε τον εαυτό μας δεν περιορίζεται στη σφαίρα των αγώνων στην πολιτική και την οικονομία. Μέσα από τη διαδικασία της παραγωγής, επισημαίνει ο Μαρξ, «αλλάζουν και οι ίδιοι οι παραγωγοί, με την έννοια ότι ανακαλύπτουν νέες αρετές, μετασχηματίζονται, καλλιεργούν νέες δυνάμεις και νέες ιδέες, νέους τρόπους επικοινωνίας, νέες ανάγκες και νέα γλώσσα» (Marx 1973: 494). Και φυσικά οι σχέσεις μέσα από τις οποίες οι εργαζόμενοι παράγουν, επηρεάζουν την ίδια τη φύση τους. Εξάλλου, αυτό ακριβώς εννοούσε ο Μαρξ λέγοντας ότι οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής «αλλοτριώνουν τον εργαζόμενο», τον υποβαθμίζουν και τον «αποξενώνουν από το διανοητικό προϊόν της εργασίας του» (Marx 1977: 799). Όπως αναφέρω και στο βιβλίο μου *Η εναλλακτική του σοσιαλισμού: Πραγματική ανθρώπινη ανάπτυξη* (*The Socialist Alternative: Real Human Development*) έχει μεγάλη σημασία να αναγνωρίσουμε ότι κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα έχει διττό αποτέλεσμα – το μετασχηματισμό του αντικειμένου της εργασίας και το μετασχηματισμό του ίδιου του εργαζόμενου (Lebowitz 2010: 50-5, 154-9). Δυστυχώς, το δεύτερο αποτέλεσμα πολύ συχνά το λησμονούμε.

Ο συνδυασμός ανθρώπινης ανάπτυξης και πρακτικής, στον οποίο αναφέρεται ο Μαρξ, αποτελεί το βασικό στοιχείο που πρέπει να αναλύσουμε και αυτό γιατί οι συνέπειές του είναι άμεσες. Κατ' αρχάς, όσον αφορά τις σχέσεις που αναπτύσσονται στους χώρους εργασίας: Αντί για τις κατακερματισμένες προσωπικότητες που παράγει ο καπιταλισμός, η ικανοποίηση των οποίων προέρχεται από την κατοχή και την κατανάλωση αγαθών, να παράγονται άτομα τα οποία θα είναι σε θέση να αναπτύξουν τις δυνατότητές τους μέσω της εργασίας. Κατά δεύτερον, όσον αφορά τη φύση του κράτους: Αντί να εκλέγουμε ανθρώπους που ασκούν κακή διοίκηση ως εκπροσώπους μας σε ένα κράτος που λειτουργεί πάνω

και πέρα από μας, ο Μαρξ προτείνει να εφαρμόσουμε αυτό που ονόμαζε «αυτοδιοίκηση των παραγωγών», μια «επανάκτηση της κρατικής εξουσίας από την κοινωνία ως έκφραση της λειτουργίας της» (Lebowitz 2003: 192-6). Κατά τρίτον, όσον αφορά το ρόλο του κόμματος: Αντί να έχουμε έναν οργανισμό που αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως ανώτερο από τα κοινωνικά κινήματα και που τα μέλη του μαθαίνουν τις αρετές της πειθαρχίας ακολουθώντας τις εντολές που δίνουν κάποιες αλάνθαστες κεντρικές επιτροπές, να δημιουργήσουμε ένα κόμμα το οποίο θα μαθαίνει από τη λαϊκή πρωτοβουλία και θα απελευθερώνει την παραγωγική ενέργεια των μαζών μέσα από την ίδια την πρακτική του. Ο συνδυασμός ανθρώπινης ανάπτυξης και πρακτικής έχει άμεσες συνέπειες και για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού.

Ο σοσιαλισμός του 21ου αιώνα

Η ιδέα στην οποία αναφέρθηκα πιο πάνω, ο συνδυασμός δηλαδή ανθρώπινης ανάπτυξης και πρακτικής, αποτέλεσε βασικό στοιχείο της Μπολιβαριανής Επανάστασης της Βενεζουέλας από το ξεκίνημά της, με την εγγραφή στο Μπολιβαριανό Σύνταγμα (που υιοθετήθηκε το 1999) της διακήρυξης ότι στόχος της ανθρώπινης κοινωνίας πρέπει να είναι η «καθολική ανθρώπινη ανάπτυξη» και «η απελευθέρωση των παραγωγικών δυνατοτήτων κάθε ανθρώπου και της προσωπικότητάς του μέσα σε μια δημοκρατική κοινωνία», καθώς και ότι «καθένας έχει δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του». Με άλλα λόγια, η ιδέα της ανθρώπινης ανάπτυξης είναι πανταχού παρούσα στο Μπολιβαριανό Σύνταγμα.

Η άλλη πλευρά αυτής της σχέσης αποτυπώνεται στο σημείο του Συντάγματος που αναφέρει ότι η συμμετοχή των ανθρώπων «στη διαμόρφωση, την εκτέλεση και τον έλεγχο της δημόσιας διοίκησης αποτελεί αναγκαία συνθήκη για την καλλιέργεια μιας εμπλοκής με τα

δημόσια πράγματα, τέτοιας ώστε να εξασφαλίζει την ατομική και συλλογική τους ανάπτυξη». Τονίζω εδώ την έκφραση *αναγκαία συνθήκη*. Η ίδια έμφαση στη δημοκρατική, συμμετοχική και πρωταγωνιστική κοινωνία δίνεται και στην οικονομική σφαίρα μέσω της «αυτοδιοίκησης, συνδιοίκησης και συνεταιρισμού κάθε μορφής», καθώς και μέσω της «ενεργούς, συνειδητής και κοινωφελούς συμμετοχής» (Lebowitz 2006: 72, 89-90, 2010: 14).

Φυσικά, όλοι ξέρουμε ότι η απόσταση που υπάρχει ανάμεσα στην πραγματικότητα και τις λέξεις που είναι γραμμένες ακόμα και στο καλύτερο Σύνταγμα είναι τεράστια (πολλώ δε μάλλον στο Μπολιβαριανό Σύνταγμα, που παρασάγγας απέχει από το να είναι τέλειο). Ωστόσο, η δημιουργία κοινοτικών συμβουλίων και ο εργατικό έλεγχος εργοστασίων και τομέων της κρατικής διοίκησης τα τελευταία χρόνια στη Βενεζουέλα αποτελούν προφανή προσπάθεια οικοδόμησης μιας κοινωνίας στην οποία ο πρωταγωνιστικός ρόλος των υποκειμένων αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την «πλήρη ατομική και συλλογική τους ανάπτυξη».

Η δημιουργία των συνθηκών εκείνων στους χώρους εργασίας και τις κοινότητες, μέσα στις οποίες οι άνθρωποι θα μπορέσουν να αναπτύξουν τις ικανότητές τους, αποτελεί βασική πλευρά της έννοιας του σοσιαλισμού του 21ου αιώνα. Είναι όμως μία μόνο πλευρά. Πώς μπορεί η ανάγκη του εργαζόμενου για ανάπτυξη να πραγματοποιηθεί αν το κεφάλαιο κατέχει την κοινωνική μας κληρονομιά – τα προϊόντα της ανθρώπινης διανοήσης και της ανθρώπινης εργασίας; Πώς μπορούμε να εκμεταλλευτούμε το δυναμικό μας αν ο κάθε παραγωγός βλέπει τον άλλο σαν ανταγωνιστή ή σαν αγορά; Αν το ατομικό, υλικό μας συμφέρον είναι το μοναδικό μας κίνητρο;

Ο καπιταλισμός είναι ένα οργανικό σύστημα που έχει την τάση να αναπαράγει τις συνθήκες επιβίωσής του (συμπεριλαμβανομένης μιας εργατικής τάξης που θεωρεί τις απαιτήσεις του «αυταπόδεικτους φυσικούς νόμους»). Αυτή είναι και η δύναμή του. Για να μπορέσουμε να τον ανατρέψουμε και ταυτόχρονα να ικανοποιή-

σουμε την «ανάγκη του εργαζόμενου για ανάπτυξη», πρέπει να εξασφαλίσουμε ότι η εναλλακτική του σοσιαλισμού θα αποτελεί επίσης ένα οργανικό σύστημα, έναν ορισμένο συνδυασμό παραγωγής, διανομής και κατανάλωσης, ένα σύστημα αναπαραγωγής. Αυτό που ο Τσάβες ονόμασε «το βασικό τρίγωνο του σοσιαλισμού» τον Ιανουάριο του 2007 (κοινωνική ιδιοκτησία, κοινωνική παραγωγή και ικανοποίηση κοινωνικών αναγκών) είναι ένα πρώτο βήμα για τη δημιουργία ενός τέτοιου συστήματος (Lebowitz 2010β: 24-5).

Ας αναλογιστούμε τη λογική αυτού του σοσιαλιστικού συνδυασμού, την έννοια του σοσιαλισμού του 21ου αιώνα που αναδύθηκε στη Βενεζουέλα (Lebowitz 2007; 2010). Η ενοποίηση αυτών των τριών πλευρών του τριγώνου του σοσιαλισμού είναι ο πυρήνας της ανθρώπινης ανάπτυξης:

A. Η κοινωνική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής είναι κρίσιμη μέσα σε αυτή τη δομή, γιατί είναι ο μόνος τρόπος να εξασφαλιστεί ότι η συλλογική κοινωνική παραγωγικότητα θα προσανατολίζεται στην ελεύθερη ανάπτυξη του καθενός, αντί να χρησιμοποιείται για να ικανοποιήσει τους ατομικούς στόχους των καπιταλιστών, των εργοδοτικών ενώσεων και των κρατικών γραφειοκρατών. Αυτό όμως δεν αφορά μόνο τις τρέχουσες δραστηριότητές μας. Η ιδιοκτησία της κοινωνικής μας κληρονομιάς, τα προϊόντα της κοινωνικής εργασίας του παρελθόντος, αποτελεί εκέγγυο για το δικαίωμα όλων των ανθρώπων στην πλήρη ανάπτυξη των δυνατοτήτων τους – στον πραγματικό πλούτο. Εκφράζει τη διαπίστωση ότι «η ελεύθερη ανάπτυξη του καθενός είναι προϋπόθεση για την ελεύθερη ανάπτυξη όλων».

B. Η κοινωνική παραγωγή που οργανώνεται από τους εργαζόμενους διαμορφώνει νέες σχέσεις συνεργασίας και αλληλεγγύης, επιτρέπει στους εργαζόμενους να σταματήσουν τον κατακερματισμό «του σώματος και του μυαλού τους» και την απώλεια «κάθε έννοιας ελεύθερης σωματικής και διανοητικής δραστηριότητας» που προέρχεται από το διαχωρισμό εργασίας και διανοήσης. Έτσι,

η οργάνωση της παραγωγής από τους εργαζόμενους σε όλα τα επίπεδα αποτελεί συνθήκη για την πλήρη ανάπτυξή τους και την καλλιέργεια των δυνατοτήτων τους – μια συνθήκη για τη δημιουργία πλούσιων ανθρώπων με την ουσιαστική έννοια του όρου.

Γ. Η ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών και στόχων ως σκοπός της παραγωγικής δραστηριότητας σημαίνει ότι, αντί τα άτομα να συνυπάρχουν ως ξεχωριστές και ανταγωνιστικές μονάδες, θα λειτουργούν ως μέλη μιας κοινότητας. Αντί να αντιλαμβανόμαστε τις δυνατότητές μας ως ιδιοκτησία μας και μέσο εξασφάλισης του μεγαλύτερου δυνατού οφέλους σε μια συναλλαγή, πρέπει να ξεκινήσουμε από την αναγνώριση της κοινής μας φύσης και της σημασίας των συνθηκών μέσα στις οποίες καθένας από μας μπορεί να αναπτύξει τις ικανότητές του. Όταν η παραγωγική μας δυναμικότητα προσανατολίζεται στις ανάγκες όλων, επιτυγχάνει ένα διττό στόχο: Καλλιεργεί την αλληλεγγύη και ταυτόχρονα κάνει τους ανθρώπους να σκέφτονται σοσιαλιστικά.

Οι τρεις αυτές πλευρές του «τριγώνου του σοσιαλισμού» αποτελούν μέρη ενός συνόλου, μιας δομής στην οποία «όλα τα στοιχεία συνυπάρχουν και αλληλοϋποστηρίζονται». Αυτή είναι και η έννοια κάθε οργανικού συνόλου. Ωστόσο, η ίδια η αλληλεξάρτηση των τριών πλευρών του τριγώνου υπονοεί ότι η πραγματοποίηση της καθεμιάς εξαρτάται από την ύπαρξη των υπολοίπων. Χωρίς παραγωγή που προσανατολίζεται στην κάλυψη των κοινωνικών αναγκών δεν υπάρχει κοινωνική ιδιοκτησία. Χωρίς κοινωνική ιδιοκτησία δεν υπάρχει εργατικός έλεγχος με στόχο την κάλυψη των κοινωνικών αναγκών και μετασχηματισμός των ίδιων των ανθρώπων και των αναγκών τους. Παραφράζοντας τη μαρξιστική περιγραφή του καπιταλισμού ως οργανικού συστήματος, σε ένα σοσιαλιστικό οργανικό σύστημα «κάθε οικονομική σχέση προϋποθέτει κάθε άλλη στη (σοσιαλιστική) οικονομική της μορφή και κάθε συνθήκη αποτελεί ταυτόχρονα προϋπόθεση. Αυτή είναι η έννοια κάθε οργανικού συστήματος» (Marx 1973: 278).

Υποτάσσοντας την παλιά κοινωνία

Φυσικά, ένα οργανικό σύστημα δεν πέφτει από τον ουρανό. Ένα νέο σύστημα ποτέ δεν φανερώνει τη δυναμική του ευθύς εξαρχής. Απεναντίας, όταν ένα νέο σύστημα αρχίζει να διαμορφώνεται, κληρονομεί αναπόφευκτα στοιχεία από το παλιό. Τα στοιχεία αυτά είναι «ιστορικά», παράγονται εκτός του συστήματος και συνεπώς δεν αφορούν τα θεμέλιά του. Εν ολίγοις, κάθε νέο σύστημα είναι εξ ορισμού προβληματικό και φέρει «από κάθε άποψη –οικονομική, ηθική και διανοητική– τα σημάδια της παλιάς κοινωνίας». Ταυτόχρονα, η ανάδυση ενός οργανικού συστήματος αποτελεί μια διαδικασία *δημιουργίας*. «Η πλήρης ανάπτυξή του», τονίζει ο Μαρξ, «συνίσταται ακριβώς στην υποταγή όλων των στοιχείων της κοινωνίας ή στη δημιουργία, μέσω αυτής, των εργαλείων που του λείπουν. Με αυτό τον τρόπο διαμορφώνεται ιστορικά ως όλον» (Marx 1973: 278). Στη δεκαετία του 1920, ο ρώσος οικονομολόγος Εβγκένι Πρεομπραζένσκι ανέδειξε αυτό ακριβώς το στοιχείο. «Καμιά οικονομική δομή», υποστήριξε, «δεν μπορεί να αναπτυχθεί εν κενώ στη βάση των δικών της εσωτερικών νόμων. Κάτι τέτοιο θα αντίκειτο στην ίδια την έννοια της ανάπτυξης η οποία υπογορεύει την απόρριψη των άλλων οικονομικών υποδειγμάτων, την υποταγή τους στο νέο υπόδειγμα και τελικά τη σταδιακή εξάλειψή τους» (Preobrazhensky 1965: 77).

Τι είναι, λοιπόν, αυτό που πρέπει να υποταχθεί; Αν ο σοσιαλισμός πρόκειται να εξελιχθεί σε οργανικό σύστημα, η κοινωνική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής πρέπει να αντικαταστήσει την ατομική ιδιοκτησία. Ο εργατικός έλεγχος πρέπει να αντικαταστήσει την εξουσιαστική δομή στους χώρους εργασίας και η παραγωγική εργασία που στηρίζεται στην αλληλεγγύη και τη συλλογικότητα πρέπει να υποτάξει το ιδιωτικό συμφέρον. Και φυσικά το παλιό κράτος πρέπει να αντικατασταθεί από νέους θεσμούς που ταυτόχρονα θα προωθούν την αλλαγή των συνθηκών προσωπικού

μετασχηματισμού – τα τοπικά συμβούλια (τα οποία ο Τσάβες ονόμασε «κύτταρα ενός νέου σοσιαλιστικού κράτους») και τα εργατικά συμβούλια.

Προφανώς, αυτό δεν μπορεί να συμβεί εν μία νυκτί. Ωστόσο, είναι κάτι που δεν μπορεί να υλοποιηθεί ούτε σε στάδια. Η ιδέα της αναβολής ορισμένων ζητημάτων για ένα απώτερο («ρόδινο») μέλλον είναι ξένη στη λογική ενός οργανικού συστήματος. Η παρουσία στοιχείων του καπιταλιστικού συστήματος δε σημαίνει απλώς ότι ο σοσιαλισμός είναι ατελής γιατί του λείπουν κάποια μέρη. Εξάλλου, τι είδους άνθρωποι δημιουργούνται μέσα από τις παλιές παραγωγικές σχέσεις; Στην πραγματικότητα, κάθε στιγμή που οι άνθρωποι δρουν μέσα στο πλαίσιο των σχέσεων του παλιού συστήματος συμμετέχουν στη διαδικασία αναπαραγωγής παλιών ιδεών και συμπεριφορών. Η οργάνωση της εργασίας στη βάση του ιεραρχικού συστήματος, η στέρηση της δυνατότητας λήψης αποφάσεων στους χώρους εργασίας και στην κοινωνία, η επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος αντί για την αλληλεγγύη είναι δραστηριότητες που διαμορφώνουν τους ανθρώπους σε καθημερινή βάση και εξασφαλίζουν την αναπαραγωγή του συντηρητισμού στην καθημερινή ζωή. Την αναπαραγωγή, στην ουσία, των στοιχείων του καπιταλισμού.

Η ουσία της ιδέας του σοσιαλισμού στον 21ο αιώνα ως οργανικού συστήματος αναδεικνύει αυτό που δίδαξε η εμπειρία του σοσιαλισμού στον 20ό αιώνα: Την ανάγκη να αναπτυχθούν όλες οι πλευρές του τριγώνου του σοσιαλισμού. Ένας πόλεμος, τρία μέτωπα. Ελλείψει μιας μάχης, η οποία θα υποτάξει όλα τα στοιχεία της παλιάς κοινωνίας, η νέα κοινωνία μολύνεται αναπόφευκτα από την παλιά. Το ζήτημα γίνεται ακόμα πιο σοβαρό αν χρησιμοποιήσουμε ομοιοπαθητική θεραπεία για να αντιμετωπίσουμε την ασθένεια. Εν συντομία, αντί να χτιζουμε πάνω στα προβληματικά στοιχεία του παλιού συστήματος (όπως, για παράδειγμα, την επιδίωξη του υλικού ατομικού συμφέροντος, για την οποία μας προειδο-

ποίησε ο Μαρξ στην *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*), πρέπει να τα υποτάξουμε (Lebowitz 2010: 70-2,78-81, 108-9).

Η πρόκληση της αναπαραγωγής

Όπως ο καπιταλισμός προϋποθέτει ότι η ανάπτυξη ενός συγκεκριμένου καπιταλιστικού μοντέλου παραγωγής πρέπει να αποτελεί οργανικό σύστημα, έτσι και ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να υποτάξει όλα τα στοιχεία της κοινωνίας στη λογική του έως ότου διαμορφώσει ένα συγκεκριμένο σοσιαλιστικό μοντέλο παραγωγής. Μπορούμε να πάρουμε εδώ ως παράδειγμα τον καπιταλισμό πριν αναπτυχθεί σε τέτοιο σημείο ώστε να μπορεί να παράξει τις δομές του στην καπιταλιστική τους μορφή, όταν δηλαδή βρισκόταν σε διαδικασία διαμόρφωσης.

Αυτή η διαδικασία αφορούσε αναπόφευκτα και την παγιωμένη αναπαραγωγή των *υπαρχουσών σχέσεων*, τις οποίες ο Μαρξ περιέγραφε ως «σχέσεις όπου ο παραγωγός, ως ιδιοκτήτης της εργατικής του δύναμης, τη χρησιμοποιεί προς δικό του όφελος, αντί προς όφελος του καπιταλιστή». Ο διαχωρισμός των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής τους και η υποχρέωσή τους να πουλάνε την εργατική τους δύναμη είναι το στοιχείο που οριοθέτησε την αρχή των καπιταλιστικών σχέσεων. Παρ' όλα αυτά, και όπου ήταν δυνατό, οι εργαζόμενοι προσπάθησαν να αποφύγουν αυτή τη διαδικασία και να γίνουν ανεξάρτητοι παραγωγοί αντί να ξεπουλάνε «τα βασικά δικαιώματά τους για ένα κομμάτι ψωμί». Η δυνατότητα αυτή υπήρχε πάντα καθώς οι μισθοί αυξάνονταν κατά τη διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου και εν τη απουσία ενός συγκεκριμένου καπιταλιστικού μοντέλου παραγωγής. Το ζήτημα ήταν η συνύπαρξη «δύο διαμετρικά αντίθετων οικονομικών συστημάτων» – και αυτό δεν αφορούσε μόνο τις αποικίες όπου το πρόβλημα της μη

αναπαραγωγής των μισθωτών ήταν χαρακτηριστικό (Marx 1977: 900, 931).

Η πάλη για την υποταγή των στοιχείων της παραγωγικής διαδικασίας επομένως δεν τελείωσε με την αρχική (ή πρωταρχική) διαμόρφωση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Η αναπαραγωγή των νέων σχέσεων δεν εξασφαλίστηκε παρά μόνο με την ανάπτυξη του συγκεκριμένου μοντέλου καπιταλιστικής παραγωγής, το οποίο διασφάλιζε την αναπαραγωγή των δομών του συστήματος. «Μόλις το καπιταλιστικό σύστημα στάθηκε στα πόδια του», παρατηρεί ο Μαρξ, «δεν διατήρησε απλώς αυτό το διαχωρισμό [ανάμεσα στον παραγωγό και τα μέσα παραγωγής], αλλά τον αναπαρήγαγε σε όλο και μεγαλύτερη κλίμακα» (Marx 1977: 874, 1083). Ωστόσο, μέχρι το κεφάλαιο να αναπτυχθεί πάνω στα δικά του θεμέλια, οι διαφορετικές λογικές και οι διαφορετικές σχέσεις συνυπήρχαν.

Τι γίνεται, λοιπόν, όταν συμβαίνει αυτό; Τότε, αντί για ειρηνική συνύπαρξη, έχουμε *ανταγωνιστική αναπαραγωγή*, κατά την οποία κάθε σύστημα προσπαθεί να εξαπλωθεί σε βάρος του άλλου. Έχοντας στο μυαλό του τη Σοβιετική Ένωση της δεκαετίας του 1920, ο Πρεομπραζένσκι υποστήριζε ότι η κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία βρισκόταν «σε διαρκή οικονομικό πόλεμο με τη δυναμική της καπιταλιστικής ανάπτυξης και την προσπάθεια εδραίωσης του καπιταλιστικού συστήματος» (Filzer 1979: 173). Επρόκειτο, όπως έλεγε, «για μια πάλη ανάμεσα σε δύο αμοιβαία εκθρικά συστήματα». Έναν πόλεμο ανάμεσα σε δύο ρυθμιστικές αρχές – την αρχή που προέκυπτε λόγω των καπιταλιστικών σχέσεων (του «νόμου της αξίας») και την αρχή που βασιζόταν στις συνειδητές αποφάσεις των ρυθμιστικών οργάνων του κράτους (την οποία ονόμαζε «νόμο της αρχικής σοσιαλιστικής συσσώρευσης»).

Ο Πρεομπραζένσκι υποστήριζε ότι καθεμιά από αυτές τις ρυθμιστικές αρχές «αγωνιζόταν για εκείνο τον τύπο ρύθμισης που θα μπορούσε να ενσωματωθεί ως οργανικό στοιχείο του συγκεκρι-

μένου συστήματος παραγωγικών σχέσεων στην αμιγή του μορφή». Ωστόσο, το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασής τους ήταν η αδυναμία ρύθμισης της σοβιετικής οικονομίας από οποιαδήποτε από τις δύο αρχές και η συνύπαρξή τους κατέληγε στη σύγκρουση, τον περιορισμό και τη (σημαντική) διαστρέβλωσή τους (Preobrazhensky 1965: 62-65).

Εν συντομία, το επιχείρημα του Πρεομπραζένσκι ήταν ότι κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης ενός νέου συστήματος, τα δύο συστήματα και οι δύο διαφορετικές λογικές δεν συνυπάρχουν απλά, αλλά αλληλεπιδρούν και διεισδύουν το ένα στο άλλο, γι' αυτό και διαστρεβλώνονται. Αντί όμως ο συνδυασμός τους να μας επιτρέπει να εκμεταλλευτούμε τα καλύτερα στοιχεία από τον κάθε κόσμο, αυτό που συμβαίνει στην πραγματικότητα είναι ακριβώς το αντίθετο. Επειδή ο τρόπος αναπαραγωγής που επιδιώκει να εγκαθιδρύσει το κάθε σύστημα δημιουργεί ανταγωνισμό στις παραγωγικές σχέσεις, η αλληλεπίδραση των δύο συστημάτων μπορεί να δημιουργήσει κρίσεις, αναποτελεσματικότητα και ανακολουθίες που δεν θα συναντούσαμε σε κανένα από τα συστήματα στην αμιγή τους μορφή. Αντίθετα, ο Πρεομπραζένσκι αναφέρει ότι, αντί να επιδιώκουμε την ισορροπία ανάμεσα στα δύο συστήματα, αυτό που έπρεπε να κάνουμε είναι να υποτάξουμε και να αντικαταστήσουμε το νόμο της αξίας με αυτό που ονόμαζε αρχική σοσιαλιστική συσσώρευση.

Ας σκεφτούμε όμως τη διαδικασία διαμόρφωσης του καπιταλισμού. Με ποιον τρόπο, χωρίς να υπάρχει συγκεκριμένο μοντέλο καπιταλιστικής παραγωγής, αναπαράγονταν οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής; Όπως έλεγε ο Μαρξ, η αλληλεπίδραση ανάμεσα σε αυτά τα «δύο διαμετρικά αντίθετα συστήματα» δημιουργούσε προβλήματα που χωρίς αυτή δεν θα προέκυπταν. Αυτό ακριβώς συνέβαινε όταν η συσσώρευση κεφαλαίου προκαλούσε την τάση για μη αναπαραγωγή της μισθωτής εργασίας ως αποτέλεσμα της αύξησης των μισθών.

Ο Μαρξ ήταν αρκετά σαφής ως προς τον τρόπο με τον οποίο το κεφάλαιο απαντούσε σε τέτοιες περιπτώσεις – πώς, για παράδειγμα, εξασφάλιζε την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής υπό τέτοιες συνθήκες. Περιέγραφε αναλυτικά τα μέτρα που έλαβε το καπιταλιστικό σύστημα εξαρχής: την «αιματηρή πειθαρχία», τις «αστυνομικές μεθόδους», «την υποχρέωση του κράτους να περιορίσει τον ανταγωνισμό ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία μέσα σε όρια διαχειρίσιμα από το κεφάλαιο». Σε αντίθεση με τις συνθήκες που απαιτούνται για την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων αφότου παγιωθεί ένα συγκεκριμένο μοντέλο καπιταλιστικής παραγωγής, ο Μαρξ υποστήριζε ότι «η ανερχόμενη αστική τάξη χρειάζεται την κρατική εξουσία και τη χρησιμοποιεί για να “ρυθμίσει” τους μισθούς» (Marx 1977: 899, 904, 905).

Εν συντομία, μέχρι το κεφάλαιο να δημιουργήσει τις δικές του δομές με τη διαμόρφωση ενός συγκεκριμένου μοντέλου καπιταλιστικής παραγωγής χρειαζόταν αυτό που έχω ονομάσει «καπιταλιστικό τρόπο ρύθμισης» – έναν τρόπο ρύθμισης που μπορεί να εξασφαλίσει την ευθυγράμμιση της συμπεριφοράς των εργαζομένων με τις απαιτήσεις του κεφαλαίου (Lebowitz 2010: 96-9). Απουσία αυτού που ο Μαρξ ονόμασε «αυτόνομη δυναμική των οικονομικών σχέσεων», ο συγκεκριμένος αυτός τρόπος ρύθμισης βασίστηκε στην καταναγκαστική κρατική εξουσία, ούτως ώστε να εμποδίσει την άνοδο των μισθών και να αναγκάσει τους εργαζόμενους (μέσω «τραγελαφικών τρομοκρατικών νόμων») «να αποδεχθούν την πειθαρχία που απαιτεί το σύστημα της μισθωτής εργασίας» (Marx 1977: 382, 899).

Η αναγκαιότητα του σοσιαλιστικού μοντέλου ρύθμισης

Μπορούν οι εμπλεκόμενοι παραγωγοί να χρησιμοποιήσουν ένα τέτοιο κράτος προκειμένου να υποστηρίξουν τις σοσιαλιστικές σχέ-

σεις παραγωγής πριν από την ανάπτυξη του σοσιαλισμού ως οργανικού συστήματος;

Ας σκεφτούμε την κατάσταση που περιγράφεται στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, όπου η «πάλη για τη δημοκρατία» κερδήθηκε (μέσω μιας επαναστατικής τομής ή μιας πιο μακροπρόθεσμης διαδικασίας) με αποτέλεσμα να προκύψει μια κυβέρνηση που να εκπροσωπεί τους εργαζόμενους.

Σε κάθε βήμα της διαδικασίας οικοδόμησης του σοσιαλισμού, τα στοιχεία του καπιταλισμού και του κομμουνισμού («δύο διαμετρικά αντίθετων συστημάτων») αλληλεπιδρούν και παράγουν συστηματική ασυνέχεια και κρίση. Για παράδειγμα, όταν κυριαρχούν τα στοιχεία του καπιταλισμού, οι προσπάθειες να υποταγούν θα τείνουν να δημιουργούν εμπόδια στο κεφάλαιο και να καταλήγουν σε οικονομικές κρίσεις. Αν η κυβέρνηση είναι έτοιμη να διαχωριστεί από τη λογική του κεφαλαίου, θα κατανοήσει (σύμφωνα με το *Μανιφέστο*) ότι «είναι αναγκασμένη να προχωράει ολοένα και πιο πέρα», να «επιβάλλεται ακόμα περισσότερο πάνω στην παλιά τάξη της κοινωνίας» και συνεπώς να «αποσπά σταδιακά το κεφάλαιο από την αστική τάξη και να παραδίδει τα μέσα παραγωγής στον έλεγχο του κράτους». Αντίθετα, η λυπηρή ιστορία της σοσιαλδημοκρατίας έχει δείξει ότι αυτή, αργά ή γρήγορα, ενδίδει στη λογική του κεφαλαίου και ενισχύει την εξουσία του.

Εν συντομία, δύο δρόμοι υπάρχουν. Από την πλευρά του σοσιαλισμού, όλα τα στοιχεία που κληροδοτήθηκαν από το προηγούμενο σύστημα αποτελούν «μειονεκτήματα» που πρέπει να υπερνικηθούν. Από την πλευρά του καπιταλισμού, τα ίδια αυτά στοιχεία πρέπει να απελευθερωθούν από την προσπάθεια υποταγής τους. Υπ' αυτή την έννοια, κάθε κρίση έχει δύο λύσεις: Η μία δείχνει προς την κετεύθυνση του σοσιαλισμού και η άλλη στρέφεται πίσω στον καπιταλισμό. Ποια θα επικρατήσει;

Ο σοσιαλιστικός τρόπος ρύθμισης πρέπει να πετύχει συνειδητά εκείνο που το συγκεκριμένο μοντέλο σοσιαλιστικής παρα-

γωγής θα τείνει να κάνει αυθόρμητα: Να εξασφαλίσει την αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων που διέπουν την παραγωγή. Η οικοδόμηση και η αναπαραγωγή αυτών των σχέσεων (που αναπαρίστανται στο τρίγωνο του σοσιαλισμού) «συνίστανται ακριβώς στην υποταγή σε εκείνες όλων των στοιχείων της κοινωνίας ή στη δημιουργία μέσω αυτής των εργαλείων που της λείπουν». Έτσι, ο σοσιαλιστικός τρόπος ρύθμισης πρέπει να υποτάσσει συνειδητά κάθε στοιχείο που υποστηρίζει η παλιά κοινωνία, τόσο τους θεσμούς όσο και την «κοινή λογική» που βρίσκεται πίσω από τις σχέσεις που έχουν αναπτυχθεί στο πλαίσιο της. Επιπλέον, πρέπει να δημιουργεί νέα στοιχεία που θα αποτελέσουν τα θεμέλια και τις προϋποθέσεις για τη νέα κοινωνία.

Αντίστοιχα, το σοσιαλιστικό μοντέλο ρύθμισης πρέπει να κερδίσει και την πάλη των ιδεών, τον ιδεολογικό αγώνα για την ανθρώπινη ανάπτυξη. Πρέπει να αναδείξει το γεγονός ότι η λογική του κεφαλαίου αντίκειται στην πλήρη ανάπτυξη των ανθρώπινων δυνατοτήτων και να χρησιμοποιήσει όλες τις προσπάθειες του κεφαλαίου να αντικρούσει την υπεράσπιση της ανθρώπινης ανάπτυξης ως παραδείγματα του παραλογισμού του καπιταλισμού. Επιπλέον, η αποδοχή της λογικής του κεφαλαίου ως «αυταπόδεικτου φυσικού νόμου» πρέπει να ανατραπεί μέσω της διαμόρφωσης ενός συνεκτικού εναλλακτικού σχεδίου που θα προωθεί τη δημοκρατική, συμμετοχική πρακτική στους χώρους εργασίας και τις κοινότητες, δίνοντας έμφαση σε ένα νέο τρόπο κοινωνικής συνύπαρξης στη βάση της συνεργασίας και της αλληλεγγύης.

Φυσικά, η ιδεολογική μάχη δεν μπορεί να πετύχει από μόνη της. Χωρίς τη δημιουργία θεσμών, όπως τα εργατικά συμβούλια και τα συμβούλια γειτονιάς που θα αποτελέσουν χώρους ανάπτυξης των ανθρώπινων δυνατοτήτων μέσω της πρακτικής, η πάλη των ιδεών στερείται τη ρεαλιστική βάση για την ανάδειξη («ατομική και συλλογική») νέων κοινωνικών υποκειμένων. Τέλος, αυτός ο τρόπος ρύθμισης προϋποθέτει την ύπαρξη ενός κράτους που θα υπο-

στηρίζει αυτή τη μάχη ιδεολογικά, οικονομικά και στρατιωτικά, λειτουργώντας συνεπώς ως προπομπός για τη γέννηση της νέας κοινωνίας.

Το κράτος στο σοσιαλιστικό μοντέλο ρύθμισης

Ποια είναι όμως η έννοια του κράτους; Μήπως εννοούμε το παλιό κράτος ή το νέο κράτος που αναδύεται σταδιακά, έχοντας στον πυρήνα του τα εργατικά συμβούλια και τα συμβούλια γειτονιάς; Πώς θα μπορούσε το παλιό κράτος, οι θεσμοί του οποίου περιλαμβάνουν τη «συστηματική, ιεραρχική οργάνωση της εργασίας», –το κράτος που έχει το χαρακτήρα μιας δημόσιας εξουσίας, η οποία οργανώνεται για την κοινωνική καθυπόταξη, αποτελώντας εργαλείο ταξικής επιβολής– να αποτελέσει τμήμα του σοσιαλιστικού τρόπου ρύθμισης; (Μαρκ 1871β: 68-9)

Δεν ήξεραν καλύτερα ο Μαρξ και ο Ένγκελς; Μετά την αυθόρμητη ανακάλυψη ενός άλλου τύπου κράτους από τους εργάτες της Παρισινής Κομμούνας, ενός νέου, δημοκρατικού και αποκεντρωμένου κράτους, όπου οι νόμιμες λειτουργίες «πρέπει να αναληφθούν από μια αρχή που θα επιβληθεί πάνω στην ίδια την κοινωνία και να αποδοθούν στους ίδιους του πολίτες της», ο Μαρξ και ο Ένγκελς συνειδητοποίησαν ότι η εργατική τάξη «δεν μπορεί απλώς να χρησιμοποιεί τον υπάρχοντα κρατικό μηχανισμό για τους δικούς της σκοπούς» (Lebowitz 2003: 189-96). Επιτέλους, είπε ο Μαρξ, «ανακαλύφθηκε ο τύπος του κράτους που ταιριάζει στους εργαζόμενους: Η Κομμούνα (η οποία συνδύαζε νομοθετικές και εκτελεστικές αρμοδιότητες) ήταν «το πολιτικό μάρφωμα μέσω του οποίου μπορούσε επιτέλους να προωθηθεί η οικονομική χειραφέτηση της εργασίας». Αυτό το κράτος θα μπορούσε «να λειτουργήσει ως μοχλός για την αποδιάρθρωση της οικονομικής βάσης

πάνω στην οποία χτίζονται οι τάξεις και άρα η ταξική κυριαρχία» (Marx 1871β: 75).

Η Κομμούνα συμβόλιζε την καταστροφή της κρατικής εξουσίας. Ο Μαρξ την ονόμαζε «επαναπορρόφηση της κρατικής εξουσίας από την κοινωνία, έτσι ώστε οι λαϊκές μάζες να λειτουργούν με τις δικές τους δυνάμεις αντί για τις δυνάμεις που τις ελέγχουν και τις καταδυναστεύουν – το πολιτικό υποκείμενο της κοινωνικής χειραφέτησης». Με τη μετατροπή του κράτους «από εργαλείο επικαθορισμού της κοινωνίας σε όργανο που χρησιμοποιείται από εκείνη», οι αυτοκαθοριζόμενοι πλέον παραγωγοί μπορούν να διαχειρίζονται το κράτος προς όφελος των δικών τους στόχων αλλάζοντας συνεχώς και τις συνθήκες και τους εαυτούς τους (Marx 1875: 32, Marx 1871α).

Ο Μαρξ είχε δίκιο. Αυτό το νέο κράτος που λειτουργεί στη βάση της άμεσης πρωταγωνιστικής δημοκρατίας στους χώρους εργασίας και τις κοινότητες είναι απαραίτητο για την ανάπτυξη του σοσιαλισμού ως οργανικού συστήματος. Όχι μόνο επιτρέπει την απελευθέρωση γνώσης και συλλογικής ενέργειας, η οποία συνδέει τις ικανότητες των ανθρώπων με τις ανάγκες της κοινότητας, αλλά ταυτόχρονα παράγει νέα κοινωνικά υποκείμενα με νέες ικανότητες, υπερηφάνεια και αξιοπρέπεια. Με τη διαφάνεια που απαιτείται για κάθε είδους έλεγχο από τα κάτω, τα εργατικά και τα κοινοτικά συμβούλια μπορούν να επιβλέπουν τις σπατάλες, τη δολιοφθορά και άλλες προσπάθειες ανατροπής της διαδικασίας, γεγονός το οποίο ενισχύει την αίσθηση ότι η ίδια η διαδικασία ανήκει στους ανθρώπους και δεν είναι πέρα ή πάνω από αυτούς.

Ωστόσο, το νέο αυτό κράτος δεν θα πέσει από τον ουρανό. Δεδομένης της επίδρασης της «εκπαίδευσης, της παράδοσης και της συνήθειας» πάνω σε εκείνους που διαμόρφωσαν την ταυτότητά τους μέσα στην παλιά κοινωνία, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει η δύναμη των παλιών ιδεών στην υπονόμηση της απόπειρας οικοδόμησης του νέου κράτους από τα κάτω. Παρότι οι άνθρωποι

αυτομετασχηματίζονται μέσω της δράσης τους στα εργατικά και τα κοινοτικά συμβούλια, αυτό συμβαίνει αργά και σταδιακά, ενώ το αυθόρμητο ενδιαφέρον (τόσο το ατομικό όσο και το συλλογικό) αυτών των αρχικών κυττάρων του νέου κράτους θα είναι αναπόφευκτα τοπικιστικό και εγωκεντρικό. Η καλλιέργεια της αλληλεγγύης και η δράση μιας κοινότητας που προχωράει πέρα από το τοπικό επίπεδο σε άλλες κοινότητες και χώρους εργασίας (καθώς και πέρα από το ατομικό συμφέρον που εκφράζεται μέσω του καταναλωτισμού) θα τείνουν να αναδυθούν μόνο μέσα από την πράξη.

Εν συντομία, τα κύτταρα αυτά πρέπει να συνδέονται προκειμένου να μπορέσουν να μετεξελιχθούν σε αυτό που ονομάζω «νέο κράτος». Πρέπει να αναπτύξουν οριζόντιους και κάθετους δεσμούς με άλλους χώρους εργασίας και κοινότητες (καθώς και με τους φορείς που αποτελούν τη συμπύκνωσή τους). Η δημιουργία όμως τέτοιων δεσμών μέσω αντιπροσώπων δεν είναι το ίδιο πράγμα με την καλλιέργεια της αλληλεγγύης η οποία υπερβαίνει το τοπικό και το ατομικό συμφέρον. Η συνειδητοποίηση του συλλογικού στόχου, η οργανική του ανάπτυξη και η εσωτερικοποίησή του από τα κύτταρα της νέας κοινωνίας απαιτεί χρόνο. Επομένως, παρότι η διαδικασία οικοδόμησης του σοσιαλισμού με τη μορφή οργανικού συστήματος προϋποθέτει τη δημιουργία δεσμών στη βάση της αλληλεγγύης από τα κάτω, καθώς και την αποδοχή της συλλογικής δημοκρατίας που τους συμπυκνώνει, η διαδικασία αυτή δεν μπορεί να ολοκληρωθεί αυτόματα. Αντίστοιχα, το νέο κράτος δεν θα έχει αρχικά τη δυνατότητα να πάρει αποφάσεις που απαιτούν συγκέντρωση και συντονισμό δυνάμεων.

Αντίθετα, το παλιό κράτος θα έχει συνολική εποπτεία της κατάστασης. Η παρουσία επαναστατικών υποκειμένων στην κυβέρνηση του παλιού κράτους δεν διευκολύνει μόνο την αντιμετώπιση ατομικών κεφαλαίων, αλλά και την εξουσία του κεφαλαίου συνολικά. Αυτό είναι ουσιώδες, λόγω του ότι η διαδικασία καθυπόταξης του κεφαλαίου απαιτεί την κατάληψη του κράτους από την εργα-

τική τάξη και, κατ' επέκταση, τον έλεγχο των δυνάμεων του στρατού από εκείνο. Η δύναμη του παλιού κράτους έγκειται στη δυνατότητά του να εντοπίζει κρίσιμα σημεία και περιοχές όπου απαιτείται συγκέντρωση δυνάμεων (συμπεριλαμβανομένων ενεργειών για τη στρατιωτική υπεράσπιση της διαδικασίας ενάντια σε εσωτερικούς και εξωτερικούς εκθρούς αποφασισμένους να την ανατρέψουν). Μπορούμε να φανταστούμε την οικοδόμηση της νέας κοινωνίας χωρίς την κατάληψη της εξουσίας από εκείνους που την κατέχουν στην παλιά; Σε αντίθεση με τους σύγχρονους ουτοπιστές, ο Μαρξ κατανοούσε ότι «η μεταφορά της κρατικής εξουσίας, από τους καπιταλιστές και τους γαιοκτήμονες στους ίδιους τους παραγωγούς είναι απαραίτητη». Κατανοούσε ότι «ο κόσμος δεν μπορεί να αλλάξει χωρίς την κατάληψη της εξουσίας» (Lebowitz 2003: 95-8, 89).

Ωστόσο, όπως μπορεί να περιμένει κανείς από αυτή τη «συστηματική και ιεραρχική διάρθρωση της εργασίας και τον προϋπάρχοντα κρατικό μηχανισμό», το παλιό κράτος έχει την τάση να δρα από τα πάνω για να αλλάξει τις συνθήκες, αντί να ευνοεί την επαναστατική πρακτική. Το κράτος βρίσκεται πάντα πάνω από την κοινωνία και τη διαιρεί σε δύο κομμάτια, ένα από τα οποία την επικαθορίζει και θα μπορούσε να της επιβάλει το σοσιαλισμό σαν δώρο.

Πώς θα μπορούσε το παλιό ιεραρχικό κράτος –ακόμα και αν γινόταν πιο δημοκρατικό– να ενισχύσει το δεσμό ανάμεσα στην ανθρώπινη ανάπτυξη και την πρακτική; Ο διαχωρισμός των κυβερνώντων από τους κυβερνώμενους είναι σύμφυτος με τη λογική της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Συνεπώς, αντί για την απαραίτητη εμπλοκή των ανθρώπων η οποία «εξασφαλίζει την πλήρη ανάπτυξή τους, ατομική και συλλογική», η αυθόρμητη τάση ενός τέτοιου κράτους είναι να αναπαράγει «την ψευδαίσθηση ότι η κρατική διοίκηση και η πολιτική εξουσία αποτελούν κάποιου τύπου μυστήρια, σύνθετες δραστηριότητες που μπορούν να εναποτεθούν

μόνο στα ικανά χέρια μιας καλά εκπαιδευμένης ομάδας». Όσο όμως και να αλλάζουν τα πρόσωπα του διοικητικού μηχανισμού, το παλιό κράτος έχει την εικόνα ενός αξιωματούχου, «μιας εξουσίας που σφετερίζεται την υπεροχή της πάνω σε ολόκληρη την κοινωνία». Γι' αυτό ακριβώς, ο συνδυασμός νομοθετικών και εκτελεστικών εξουσιών της Κομμούνας παίζει τόσο κεντρικό ρόλο στην οικοδόμηση ενός κράτους που αποτελείται από τις «ζωτικές δυνάμεις της κοινωνίας αντί για τις δυνάμεις που την ελέγχουν και την υποτάσσουν» (Marx 1871α: 152-4, 1871β: 72-3).

Στο μεσοδιάστημα κατά το οποίο το παλιό κράτος δεν έχει ακόμα πεθάνει και το νέο δεν είναι ακόμα σε θέση να σταθεί στα πόδια του, είναι λογικό να εμφανίζονται κάποια νοσηρά συμπτώματα. Στην αρχή και τα δύο κράτη είναι απαραίτητα για την υποταγή της παλιάς κοινωνίας και την ανάδυση της καινούργιας. Ωστόσο, η εγγενής ένταση που υπάρχει ανάμεσα στον από τα πάνω προσανατολισμό της παλιάς κοινωνίας και την από τα κάτω οργάνωση των εργατικών και των κοινοτικών συμβουλίων είναι προφανής. Κατά την αλληλεπίδραση των δύο, το κάθε κράτος θα τείνει να αλλάξει τη μορφή του άλλου.

Έτσι, η ανάγκη που υπάρχει από την πλευρά του παλιού κράτους είναι να επιβάλλει εθνικές πολιτικές σύμφωνα με ένα προκαθορισμένο πρόγραμμα, για παράδειγμα, τείνει να δημιουργήσει ενιαίους κανόνες που παραβλέπουν τις διαφορές στην ιστορία και τις πρακτικές των κυττάρων του νέου κράτους που διαμορφώνεται από τα κάτω. Και στις δύο περιπτώσεις –απουσία οργανικής ανάπτυξης από τη μία και υπερβολικής ανάπτυξης από την άλλη– η επίπτωση των απαιτήσεων που δημιουργεί το παλιό κράτος πάνω στο καινούργιο τείνει να παραμορφώσει και τα δύο. Στην πρώτη περίπτωση, η ανυπομονησία των αξιωματούχων του παλιού κράτους θα τείνει να μολύνει τα κύτταρα της νέας κοινωνίας και να τα μετατρέψει σε όργανα του παλιού κράτους. Στη δεύτερη περίπτωση, η έμφαση στην ομοιογένεια θα ανατρέπει την πρόοδο που

έχει γίνει και θα τείνει να αποθαρρύνει τη διάθεση για πρωτοβουλίες και τον ενθουσιασμό εκείνων που διαμορφώνουν την ταυτότητά τους μέσω της πρακτικής.

Από την άλλη πλευρά, δεν είναι εύκολο για το παλιό κράτος να πετύχει τους στόχους του συνεκτικού προγραμματισμού, της ισορροπίας και της ισότητας όταν τα εργατικά και τα κοινοτικά συμβούλια ασκούν το δικαίωμά τους στον αυτοπροσδιορισμό. Όσο αυτές οι ομάδες εμμένουν στην ιδιαιτερότητα του χαρακτήρα τους και στο δικαίωμά τους να διεκδικούν τους συλλογικούς τους στόχους χωρίς παρεμβολές, θα υπάρχει η τάση να προωθούνται οι σχέσεις στη βάση της ανταλλαγής, η ανισότητα και η έλλειψη αλληλεγγύης. Και εδώ, ο συνδυασμός των δύο κρατών παράγει ασυνέχεια αντί για βέλτιστη συνύπαρξη των δύο κόσμων.

Στο πλαίσιο της αύξησης των εντάσεων και των κρίσεων που παράγονται λόγω της αλληλεπίδρασης δύο διαμετρικά αντίθετων συστημάτων, θα υπάρχουν κάποιοι στο παλιό κράτος που θα επιδιώξουν την επίλυση της κατάστασης μέσω της άσκησης περισσότερης εξουσίας από τα πάνω. Παρομοίως, θα υπάρχουν κάποιοι μέσα στα κύτταρα της νέας κοινωνίας που θα αναζητήσουν τη λύση στην αποτίναξη κάθε εξουσίας, έτσι ώστε να διευκολύνουν την επίτευξη των δικών τους συλλογικών στόχων. Και οι δύο αυτές τάσεις πρέπει να καταπνιγούν γιατί καθεμία οδηγεί σε διαφορετικού τύπου παραμόρφωση του τριγώνου του σοσιαλισμού, δηλαδή της κοινωνικής παραγωγής που οργανώνεται από τους εργαζόμενους με τη χρήση μέσων παραγωγής που βρίσκονται υπό συλλογική ιδιοκτησία για την ικανοποίηση κοινωνικών αναγκών.

Ο σοσιαλιστικός τρόπος ρύθμισης απαιτεί την ύπαρξη επαναστατικών υποκειμένων και στο παλιό και στο νέο κράτος. Οι πολιτικές που ακολουθούνται στο πλαίσιο του παλιού κράτους πρέπει να εστιάζονται και στην αλλαγή των συνθηκών και στην αλλαγή των ανθρώπων. Αυτό προϋποθέτει την απόρριψη του καπιταλιστικού τρόπου μέτρησης και αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας και

την αντικατάστασή τους από ένα σύστημα σοσιαλιστικών αξιών που αναγνωρίζει τη χρησιμότητα των αποτελεσμάτων που παράγονται από την αλληλεπίδραση της ανθρώπινης ανάπτυξης και της πρακτικής (Lebowitz 2010: 154-9). Μέσα στα κύτταρα του νέου σοσιαλιστικού κράτους η πάλη πρέπει να προσανατολιστεί ενάντια στα μειονεκτήματα του αυτοπροσδιορισμού που προέρχεται από την παλιά κοινωνία. Τόσο στους χώρους εργασίας όσο και στις κοινότητες είναι αναγκαίο να βρούμε τρόπους να καλλιεργήσουμε την αλληλεγγύη με την κοινωνία και να προβάλουμε και στο πεδίο της πάλης των ιδεών και στο πεδίο της πρακτικής ότι η ελεύθερη ανάπτυξη κάθε ανθρώπου προϋποθέτει την ελεύθερη ανάπτυξη όλων.

Εν συντομία, ο σοσιαλιστικός τρόπος ρύθμισης αφορά ένα συνδυασμό ανάδυσης του νέου κράτους και μαρασμού του παλιού. Μέσα σ' αυτή τη διαδικασία, υπάρχει μια φυσική συμμαχία ανάμεσα στο παλιό και το νέο που δεν έχει στόχο να πετύχει την ισορροπία ανάμεσα στα δύο κράτη, αλλά που προκύπτει λόγω της δέσμευσης για την οικοδόμηση μιας νέας κοινωνίας, η οποία είναι προσανατολισμένη στην ανθρώπινη ανάπτυξη και ορίζεται από το τρίγωνο του σοσιαλισμού.

Η πάλη για τη δημιουργία μιας κρίσης του καπιταλισμού

Εκεί που το κεφάλαιο ελέγχει την κυβέρνηση χρειαζόμαστε μια δέσμευση για να επανεφεύρουμε το σοσιαλισμό. Αν θέλουμε να μετατρέψουμε την κρίση στον καπιταλισμό σε κρίση του καπιταλισμού, το όραμα μιας εναλλακτικής σοσιαλιστικής πρότασης είναι απαραίτητο προτού κερδίσουμε τη «μάχη της δημοκρατίας». Πρέπει να αμφισβητήσουμε τη λογική ότι οι απαιτήσεις του κεφαλαίου αποτελούν «αυταπόδεικτους φυσικούς νόμους» και πρέπει να αγωνιστούμε για να οικοδομήσουμε μια νέα κοινή λογική στη βάση

«της ανάγκης των ίδιων των εργαζόμενων για ανάπτυξη». Πώς αλλιώς μπορούμε να το πετύχουμε αυτό αν δεν προβάλουμε ένα εναλλακτικό όραμα;

Η λογική του σοσιαλιστικού τριγώνου καταδεικνύει την ανάγκη να παλέψουμε ενάντια στην ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, ενάντια στην ιεραρχία και το δεσποτισμό στους χώρους εργασίας και τις κοινότητες και ενάντια στην παραγωγή με στόχο το κέρδος και όχι τις κοινωνικές ανάγκες. Μας καλεί να αγωνιστούμε και στα τρία αυτά μέτωπα ταυτόχρονα. Στο βιβλίο μου *Η εναλλακτική του σοσιαλισμού* πρότεινα να συνταχθεί μια Χάρτα για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη, η οποία θα διασφαλίζει το δικαίωμα όλων να χρησιμοποιούν και να ωφελούνται από το προϊόν της κοινωνικής εργασίας, το δικαίωμα να μπορούν να αναπτύξουν το δυναμικό και τις ικανότητές τους μέσα από την πρωτοβουλία στους χώρους εργασίας και την κοινωνία, στη βάση της συνεργασίας και της αλληλεγγύης.

Μέσα στην πάλη των ιδεών, μια τέτοια ιδέα εκφράζει ακριβώς το στοιχείο που ενοποιεί τους αγώνες μας – εκφράζει την ανάγκη μας για ανάπτυξη. Στο αίτημά μας για διαφάνεια, τα «μυστικά» του κεφαλαίου και οι κυβερνήσεις που τα στηρίζουν πρέπει να αποκαλυφθούν με το άνοιγμα των λογιστικών βιβλίων. Ο αγώνας των εργαζομένων και των κοινοτήτων για το δικαίωμα στην υγεία και την ασφάλιση συμπυκνώνει την προτεραιότητα των ανθρώπινων αναγκών πάνω στα δικαιώματα ιδιοκτησίας και την απόκρουση της απαίτησης του κεφαλαίου για εμπορευματοποίηση των βασικών αγαθών και υπηρεσιών, διεκδικώντας την επέκταση των δημόσιων υπηρεσιών. Όλα αυτά είναι παραδείγματα του πώς μπορούμε να προωθήσουμε το όραμα μιας κοινωνίας, η οποία βασίζεται στην ανθρώπινη ανάπτυξη και μπορεί να γίνει η αρχή δημιουργίας ενός νέου ιστορικού μπλοκ που δεν θα υποκύψει στο κεφάλαιο.

Μέσα στον ταξικό πόλεμο πρέπει να αγωνιστούμε σε πολλά μέτωπα και να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο συνδέονται

οι αγώνες μας. Αυτό γίνεται πιο αναγκαίο από ποτέ σε μια περίοδο έντασης του ταξικού πολέμου, όταν το κεφάλαιο βρίσκεται σε κρίση και η φύση του έρχεται στην επιφάνεια. Αυτή είναι η χρονική στιγμή στην οποία μπορούμε να αναδείξουμε το χάσμα ανάμεσα στη λογική του κεφαλαίου και αυτή της ανθρώπινης ανάπτυξης. Αποτελεί μοναδική ευκαιρία να αποκρούσουμε την ιδέα ότι η λογική του κεφαλαίου ταυτίζεται με την κοινή λογική και ότι δεν υπάρχει καμιά εναλλακτική λύση.

Φυσικά, ξέρουμε ότι όταν το κεφάλαιο βρίσκεται σε κρίση υπάρχουν πάντα δύο επιλογές – να ενδώσουμε ή να δράσουμε. Όταν αγωνιζόμαστε εξοπλισμένοι με μια σαφή αντίληψη για τη σοσιαλιστική προοπτική, μπορούμε να φτιάξουμε ένα κίνημα που θα βάλει τέλος στη διαστροφή του καπιταλισμού. Είναι βέβαια πιθανό ότι, λόγω του ιδεολογικού μας αφοπλισμού, ο αγώνας ενάντια στην επίθεση του κεφαλαίου μπορεί τελικά να οδηγήσει σε μια ακόμη ένδοξη ήττα. Πρέπει όμως να πάρουμε αυτό το ρίσκο γιατί γνωρίζουμε ήδη το αποτέλεσμα ενός αγώνα που δεν θα δώσουμε.

Το να απαντήσουμε στην τρέχουσα κρίση προσπαθώντας να βάλουμε ανθρώπινο πρόσωπο στην επίθεση του κεφαλαίου πάνω στην εργατική τάξη ισοδυναμεί με το να διασφαλίσουμε ότι το αποτέλεσμα θα είναι μια άδοξη ήττα, μια ήττα που θα ενισχύσει τη δύναμη του κεφαλαίου. Η συνέπεια μιας τέτοιας ήττας για τον ταξικό πόλεμο θα είναι αυτό που ο Μαρξ περιέγραψε ως «πληγωμένη, φθαρμένη μάζα χωρίς φαντασία και αντιστάσεις» (Lebowitz 2003: 182).

Βιβλιογραφία

- Badiou, Alain (2010), *The Communist Hypothesis*, Λονδίνο: Verso. [ελλ. μτφρ. *Η κομμουνιστική υπόθεση*, Αθήνα: Πατάκης, 2009].
- Filzer, Donald A. (επιμ.) (1979), *The Crisis of Soviet Industrialization: Selected Essays of E.A. Preobrazhensky*, Γουόριτ Πλέινς: M.E. Sharpe, Inc.
- Lebowitz, Michael A. (2003), *Beyond CAPITAL: Marx's Political Economy of the Working Class*, β' έκδοση, Νέα Υόρκη: Palgrave Macmillan.
- (2005), «Holloway's Scream», *Historical Materialism*, 13:4.
- (2006), *Build it Now: Socialism for the Twenty-First Century*, Νέα Υόρκη: Monthly Review Press. [ελλ. μτφρ. *Οικοδομήστε τον τώρα: Λόγος για το σοσιαλισμό του 21ου αιώνα*, Αθήνα, Monthly Review Imprint, 2009].
- (2007), «New Wings for Socialism», *Monthly Review* (Απρ.).
- (2010), *The Socialist Alternative: Real Human Development*, Νέα Υόρκη: Monthly Review Press.
- Marx, Karl (1871α), First Outline of *The Civil War in France*, στο Karl Marx και Friedrich Engels, *On the Paris Commune*, Μόσχα: Progress Publishers, 1971.
- (1871β), *The Civil War in France*, στο Karl Marx και Friedrich Engels, *On the Paris Commune*, Μόσχα: Progress Publishers, 1971.
- (1875), *Critique of the Gotha Programme*, στο Karl Marx και Friedrich Engels, *Selected Works*, τόμ. II, Μόσχα: Foreign Languages Publishing House, 1962.
- (1973), *Grundrisse*, Νέα Υόρκη: Vintage Books.
- (1976), «Theses on Feuerback», στο Karl Marx και Friedrich Engels, *Collected Works*, τόμ. 6, Νέα Υόρκη: International Publishers.
- (1977), *Capital*, τόμ. I, Νέα Υόρκη: Vintage Books.
- Preobrazhensky, Evgeny (1965), *The New Economics*, Οξφόρδη: Clarendon Press.

